

Dodatak 2.

Smjernice za provedbu kvalitativnih istraživanja s djecom

Radna skupina za kvalitativna istraživanja s djecom

Dinka Čorkalo Biruški (voditeljica), Renata Ćorić Špoljar, Jelena Ogresta i Antonija Žižak

Uvod

Kvalitativna istraživanja predstavljaju skup posebnih metoda i postupaka kojima se u prirodnim uvjetima u kojima se fenomeni pojavljuju istražuje subjektivna stvarnost sudionika te načini na koje sudionici oblikuju, razumiju i interpretiraju iskustvenu stvarnost (Merriam i Tisdell, 2016.). Metode i postupci uključuju opažanje, često uz sudjelovanje (npr. etnografska studija), dijalošku metodu (npr. intervjui, fokusne grupe), analizu tekstualnog, govornog ili videosadržaja i druge postupke i metode kojima je cilj zahvatiti specifično iskustvo sudionika i značenja koja mu sudionici pripisuju te ga interpretirati. Pritom se uobičajeno slijedi epistemološka paradigma o socijalno-konstruktivnoj naravi realiteta prema kojoj ne postoji objektivna stvarnost izvan i povrh one određene subjektivnim iskustvom, značenjem i jezikom onih koje se proučava, kao i ideja subjektivnosti spoznaje koja pretpostavlja kritički realizam i poziciju da istraživanje realiteta nužno znači uključivanje subjektivnosti, pa je spoznaja samo jedna moguća interpretacija. Tako se kvalitativna istraživanja od kvantitativnih razlikuju u najmanje tri aspekta (Čorkalo Biruški, 2014.): 1. provode se najčešće u prirodnoj okolini sudionika¹, utječu na nju i mogu je promijeniti; 2. dijeljenje i/ili opažanje osobnih iskustava ljudi koje je svojstveno kvalitativnim istraživanjima stavlja istraživača i sudionika u neposrednu interakciju i tako može utjecati na istraživačku objektivnost; 3. specifičnost prikupljanja podataka i izravan kontakt istraživača i sudionika donose etičke izazove koji nisu tipični, a neki ni relevantni za kvantitativna istraživanja. Stoga je, zbog prirode kvalitativnih istraživanja, rješavanje etičkih pitanja važnih za planiranje i organizaciju istraživanja, implementaciju istraživačkih metoda i postupaka te interpretaciju i objavljivanje rezultata nužan, ne rutinski i ključan dio metodologije istraživanja, što nije ili ne mora biti slučaj u kvantitativnim istraživanjima.

Specifičnosti kvalitativne metodologije treba posebno imati na umu kad je riječ o istraživanjima s djecom. Kao i u kvalitativnim istraživanjima s odraslima i u onima s djecom zanima nas njihova subjektivna stvarnost i način na koji je interpretiraju. Stoga dječje iskustvo mora biti zahvaćeno na primjeren način odabirom sudionika koji će to iskustvo moći predstaviti na odgovarajući način. Upravo ta činjenica stavlja pred kvalitativnog istraživača najmanje dva posebna izazova: jedan se odnosi na pitanje u kojoj je dobi dijete u stanju kompetentno sudjelovati u kvalitativnom istraživanju u kojem se od njega traži razumijevanje pitanja,

¹ Pojmovi koji imaju rodno značenje upotrijebljeni u ovom tekstu jednako se odnose na muški i na ženski rod, bez obzira na to jesu li u muškom ili ženskom rodu.

sposobnost samouvida (introspekcije) te verbalno artikuliranje vlastitih misli i osjećanja, a, kod primjene fokusnih grupa i razumijevanje i uzimanje u obzir socijalnih procesa. Stoga primjenu kvalitativnih metoda treba prilagoditi kognitivnoj, emocionalnoj i socijalnoj zrelosti djeteta te očekivati da će tek djeca školske dobi moći biti aktivni i kompetentni sudionici (vidi i Gibson, 2012.). No i nešto mlađa djeca (npr. starija predškolska djeca) mogu sudjelovati u razgovorima o manje zahtjevnim temama, pa njihovo uključivanje ovisi i o zrelosti djeteta, ali i o temi i cilju fokusne grupe ili intervjua. U vezi s time i drugi je spomenuti izazov kvalitativnih istraživanja: uključivanje djece u kvalitativna istraživanja zahtijeva i da istraživač dobro poznaje temeljne razvojne procese i tipičnosti barem one dobne skupine s kojom provodi istraživanje, odnosno da se u takvim istraživanjima osigura podrška stručnjaka koji poznaju dječji razvoj.

Iduća specifičnost kvalitativnih istraživanja jest da je etičko propitivanje, analiza i postupanje *conditio sine qua non* kvalitativnih istraživanja. Kako bi naglasili taj aspekt, stručnjaci u području ističu nužnost stalne *promišljene prisutnosti* (engl. *sustaining mindful presence*) etičke brige istraživača (Woodgate, Tennent i Zurba, 2017.). To je posebno tako kad su sudionici u istraživanju osjetljive skupine, napose djeca. Zato etičko propitivanje i postupanje mora biti nužan dio cjelokupnog istraživačkog procesa, od pripreme istraživanja, preko prikupljanja podataka do izvještavanja o rezultatima, pri čemu je polazna i kriterijska točka u svakoj fazi procesa zaštita najboljeg interesa djeteta, odnosno dječja dobrobit. Slijedom toga ključne teme etičke analize i postupanja tijekom kvalitativnog istraživanja mogu se sažeti u sljedećim aspektima (Čorkalo Biruški, 2014.):

1. priprema istraživanja
2. prikupljanje podataka
 2. 1. odnos istraživača i sudionika
 2. 1. a. odnosi višestrukih uloga
 2. 1. b. odnosi socijalnog statusa i moći
 2. 2. pristanak na istraživanje
3. izvještavanje.

Napuci i smjernice za brigu o etičkim aspektima kvalitativnih istraživanja s djecom koji slijede vođeni su navedenom shemom.

1. Etički izazovi u fazi pripreme istraživanja

Priprema kvalitativnog istraživanja često je dugotrajan i zahtjevan proces koji ne podrazumijeva samo metodološku razradu nego i više drugih aspekata (npr. način ulaska u zajednicu ili okruženje u kojem će se provoditi istraživanje, uspostava odnosa s „čuvarima“ i sl.) (vidjeti opširnije u Čorkalo Biruški, 2014.) koji postavljaju posebne izazove za istraživača. Ključni od njih opisani su u nastavku teksta.

Izazov 1. 1. *Određenje uloge istraživača i drugih sudionika u istraživačkom procesu*

Smjernica 1. 1. U kvalitativnim istraživanjima istraživač je *instrument* za prikupljanje i analizu podataka. U pripremnoj fazi istraživanja planiraju se pristupi koji će taj instrument opisati i odrediti njegovu poziciju u odnosu na druge sudionike istraživanja.

Opis i predstavljanje istraživačke uloge djetetu sudioniku istraživanja prije svega uzima u obzir njegove razvojne mogućnosti da taj opis razumije. Istraživač objašnjava svoju ulogu opisujući tko je on ili ona profesionalno i osobno, informira dijete zašto provodi istraživanje u kojem su glavni sudionici djeca (npr. „Ono najvažnije o djeci možemo naučiti upravo od djece.“) te zašto istražuje određeno područje (npr. „Mi stručnjaci/istraživači ne znamo kako se osjećaju djeca kad su smještena u udomiteljsku obitelj.“). Potom istraživač objašnjava što su njegova očekivanja od djeteta sudionika (npr. „Iz iskustva znam da djeca mogu reći svoje mišljenje o onome što je za njih važno i zato očekujem da bi i ti to mogao u ovom istraživanju.“). Konačno, istraživač objašnjava i koji su njegovi zadaci (npr. „Moj je zadatak da te informiram o svim važnim aspektima ovog istraživanja, da provjerim jesi li me razumjela, da pričekam i prihvatim tvoju odluku o sudjelovanju ili nesudjelovanju.“) i kako će ih obavljati, osobito naglašavajući što će raditi (npr. pažljivo slušati, postavljati pitanja, provjeravati je li dobro razumio, bilježiti i/ili snimati ako dobije dopuštenje od djeteta, čuvati sve podatke dobivene od djeteta na sigurnom mjestu) i što neće raditi (npr. inzistirati na sudjelovanju djeteta u istraživanju, prenositi drugima što je dijete reklo, prosuđivati, suprotstavljati se ili ispravljati dijete i sl.).

U pripremnoj fazi treba isplanirati i uloge drugih sudionika istraživanja (npr. stručnjaka u institucijama „čuvarima“ – u školi, dječjem domu, savjetovalištu; prevoditelja; osoba koje zapisuju/prepisuju individualne ili grupne razgovore). Te se uloge, nakon što su osobe pristale sudjelovati u istraživanju, opisuju uz dogovorene zadatke (npr. osoba koja će transkribirati intervju ili fokusne grupe potpisat će ugovor o čuvanju tajnosti podataka; prema dogovoru će prepisati izvorni zvučni zapis razgovora s djetetom; stručnjak u savjetovalištu informirat će dijete i roditelje o istraživanju; pitati dijete i roditelje za dopuštenje da im predstavi istraživača) i specifične granice svakog od sudionika (npr. stručnjak u savjetovalištu poštovat će povjerljivost podataka koje je dijete dalo istraživaču; sa sudionicima će se raspraviti pravo na uvid u opis grupnih rezultata).

Određenje uloge, osobito njezina vrijednosnog aspekta, proizlazi i iz odabrane istraživačke paradigme (npr. konstruktivistička, postpozitivistička, pragmatička) te je njezino imenovanje (i opisivanje) dio istraživačeve odgovornosti, i prema sudionicima istraživanja, i prema znanstvenoj zajednici. Ovisno o istraživačkoj paradigmi uloga istraživača može se mijenjati tijekom istraživačkog procesa, pa raspon tih promjena (od potpunog stranca do posebnog člana zajednice) treba predvidjeti i opisati u pripremnoj fazi.

Izazov 1. 2. *Osjetljivost za okruženje u kojem se provodi istraživanje*

Smjernica 1. 2. Kvalitativna istraživanja provode se u prirodnom okruženju djeteta, tamo gdje ono živi, školuje se, provodi slobodno vrijeme. Ulazak, bivanje u tom okruženju i izlazak iz

njega nose mnogobrojne izazove povezane s obilježjima djeteta kao subjekta istraživanja, okruženja i istraživača. Istraživanja s djecom pripadaju skupini istraživanja s osjetljivim populacijama te se najčešće provode prema načelu ulaska u zajednicu „odozgo“, odnosno pristupanja djetetu, potencijalnom sudioniku istraživanja, kroz „čuvarova vrata“. Čuvari su odrasle osobe iz djetetova privatnog socijalnog kruga (roditelji, skrbnici) i/ili stručnjaci, predstavnici nadležnih tijela i institucija odgovorni za neki aspekt djetetova života (npr. učitelji, ravnatelji, terapeuti, mentori, socijalni radnici, ali mogu biti i npr. važni predstavnici manjinskih zajednica). Istraživači su odgovorni planirati suradnju s njima poštujući u potpunosti njihov djelokrug rada s djetetom, odgovornosti za dijete te vodeći računa da istraživanje što je moguće manje ometa njihovu redovitu djelatnost, odnosno svakodnevni život.

Prije provedbe istraživanja važno je da istraživač što bolje upozna ključna obilježja (kulturu) okruženja u kojem će provoditi istraživanje te predvidi vlastite postupke koji će omogućiti da istraživanje provede u skladu s odabranom istraživačkom pozicijom, pridajući osobito značenje načinima na koje ostvaruje kontakt, izgrađuje povjerenje i prati (reflektira i analizira) kako se odnos s okruženjem gradi, razvija i završava.

Mnoga obilježja istraživača, od onih lako vidljivih, kao što su dob i spol, pa do onih teže prepoznatljivih, kao što su osobne vrijednosti, stavovi i predrasude mogu utjecati na razumijevanje i uvažavanje okruženja (Kutrovatz, 2017.). U fazi pripreme istraživanja poželjno je da istraživački tim raspravi o tome kako osobna pripremljenost istraživača može olakšati ili otežati ulazak u određeno okruženje (npr. olakšava li ili otežava istraživaču pri prvom dolasku u nepoznatu obitelj donošenje sitnog dara kao znaka pažnje; koje su prednosti i moguće prepreke ako s djetetom počiniteljem vršnjačkog nasilja intervju vodi istraživač muškog spola; postoje li neki rizici za istraživača u pogledu fizičke sigurnosti, npr. pri provedbi istraživanja u nesigurnom okruženju).

Izazov 1. 3. *Anticipiranje potencijalnih etičkih rizika*

Smjernica 1. 3. Etički izazovi povezani su s mogućim štetnim ili ugrožavajućim procesima ili ishodima, i za sudionike i za istraživače (Aluwihare-Samaranayake, 2012.). U kvalitativnim istraživanjima s djecom mogući su etički izazovi povezani s odnosom istraživača i djeteta tijekom istraživanja, kako je to opisano u smjernicama 2. 1. 1. i 2. 1. 2. Neki od očekivanih rizika povezanih s prikupljanjem i zaštitom podataka odnose se na polaganje prava na informacije o podacima/djetetu. To pravo mogu polagati različiti dionici – od roditelja i stručnjaka, pa do onih koji financiraju istraživanje i time predstavljati rizik za mnoge etičke principe na kojima istraživanje počiva (zaštita privatnosti i integriteta, anonimnost). U pripremi istraživanja treba planirati moguća postupanja istraživača u etički rizičnim situacijama rukovodeći se pritom najboljim interesom djeteta sudionika istraživanja (Čorkalo Biruški, 2014.).

Izazov 1. 4. *Naknada djeci za sudjelovanje u istraživanju*

Smjernica 1. 4. U pripremi istraživanja treba voditi računa da će ono od sudionika djeteta u fazi pripreme i provedbe istraživanja, pa i predstavljanja rezultata, tražiti dobrovoljno i suglasno uloženo vrijeme i trud, a ponekad i putovanje kako bi došlo na mjesto provedbe istraživanja/rasprave i/ili predstavljanja rezultata. Poželjnim standardom kvalitete istraživanja smatra se i primjerena naknada sudionicima za njihov doprinos provedbi i realizaciji istraživanja. Preporučljivo je naknadu uručiti nakon provedenog istraživanja kako se ne bi utjecalo na motivaciju za sudjelovanje i proces donošenja odluke o sudjelovanju. Pritom je primjeren postupak onaj koji garantira da je sudioniku jasno da naknada nije plaća (honorar), nego simbolična gesta kojom istraživač želi zahvaliti djetetu za vrijeme, trud i interes za sudjelovanje u istraživanju. Važno je da naknada bude primjerena djetetovoj dobi i mogućim interesima i da nije u obliku novca (osim kao naknada troškova putovanja). Te smjernice vrijede i kad je riječ o istraživanju koje uključuje zajedničko sudjelovanje roditelja i djeteta, odnosno obitelj.

Izazov 1. 5. *Skrb za mentalno zdravlje istraživača i njihovih pomoćnika u istraživanju*

Smjernica 1. 5. Istraživački problemi kvalitativnih istraživanja često su istovremeno i vrlo osjetljive i složene životne teme i situacije koje zbog te životnosti (prirodnosti) nisu nepoznate i samim istraživačima te mogu na njih i osobno utjecati u smislu prevelike emocionalne angažiranosti, iscrpljenosti, stresa ili sekundarne traumatizacije. To vrijedi i za treće osobe koje sudjeluju u kvalitativnim istraživanjima (npr. prevoditelje, osobe koje asistiraju djetetu tijekom istraživanja, osobe koje prepisuju intervju). U fazi pripreme istraživanja važno je planirati kako preventivne strategije skrbi za mentalno zdravlje istraživača i njihovih pomoćnika (npr. pripremiti tematsku literaturu; planirati razgovor(e) s drugim istraživačima sličnih iskustava s ciljem osobne pripreme članova istraživačkog tima; intenzivirati skrb o sebi i svom tjelesnom i psihološkom zdravlju), tako i strategije pomoći i podrške tijekom i/ili nakon istraživanja (npr. samopromatranje vlastitih reakcija i iskustava, uz njihovo bilježenje; prostor i vrijeme za reflektiranje nakon očekivano zahtjevnih aktivnosti ili nepredviđenih situacija s drugim članovima tima i/ili odabranim vanjskim stručnjakom; vrijeme za odmor i odmak od aktivnog sudjelovanja tijekom određenog vremena; povremene ili kontinuirane supervizije za članove tima ili pojedinog istraživača).

2. Etički izazovi u fazi prikupljanja podataka

2. 1. *Odnos istraživača i sudionika*

Specifičnost kvalitativnih istraživanja podrazumijeva nužnost interakcije istraživača i sudionika, a time i korištenje tog odnosa kao izvora podataka. Zbog toga se upravo odnos i kvaliteta odnosa istraživača i sudionika postavljaju kao jedno od temeljnih pitanja i etičkih izazova kvalitativnih istraživanja. U odnosu istraživača i sudionika u kvalitativnim istraživanjima s djecom ključno je rješavanje dvaju izazova: pitanja višestrukosti i

višeznačnosti uloge istraživača te činjenice nejednakog statusa i moći istraživača i djece sudionika.

Izazov 2. 1. 1. Višestrukost i višeznačnost uloge istraživača

Smjernica 2. 1. 1. U kvalitativnim istraživanjima s djecom posebno je važno djetetu, u skladu s njegovom dobi, temeljito objasniti što uloga istraživača podrazumijeva, provjeriti djetetova očekivanja te objasniti što istraživač može i mora u kontekstu istraživanja učiniti, a što ne (vidjeti i smjernicu 1. 1.). Pritom je poželjno i korisno navesti primjere koji će djetetu zorno prikazati istraživačevu ulogu i istraživački proces (npr. istraživač ne može promijeniti način na koji učitelj ispituje, ali može provjeriti s djetetom u kojim se situacijama ispitivanja u školi osjeća dobro, a u kojima ne). U tom je kontekstu posebno važno djetetu objasniti što je u istraživačkim okolnostima povjerljivo, a što nije i ne može biti (npr. informacije o nasilju prema djetetu ne smiju ostati povjerljive, vidjeti i smjernicu 2. 2. 4.).

Prilikom istraživanja osjetljivih ili emocionalno zahtjevnih tema, koja uključuju iznošenje emocionalno uznemirujućih ili traumatskih iskustava, uloga istraživača nije samo prikupljanje podataka nego može uključivati i nužno umirivanje i pružanje podrške djetetu. Za takve se situacije istraživač mora unaprijed dobro pripremiti. Osim trenutnog pružanja pomoći i podrške, istraživač, kada je to potrebno, treba poduzeti i daljnje mjere zaštite i pomoći. Npr. u slučaju snažne uznemirenosti djeteta treba dati informaciju o tome gdje se može potražiti psihološka pomoć. Tu informaciju, kao i podatak o djetetovoj uznemirenosti, treba podijeliti ponajprije s djetetovim roditeljem/skrbnikom. U slučaju snažne uznemirenosti koja ne prolazi istraživač treba biti spreman prekinuti istraživanje i usmjeriti se prije svega na osiguravanje pomoći uznemirenom djetetu (Christensen i Prout, 2002.; Čorkalo Biruški, 2014.; Rimac i Ogresta, 2012.).

Izazov 2. 1. 2. Nejednakost statusa i moći istraživača i djeteta

Smjernica 2. 1. 2. U kvalitativnim istraživanjima s djecom važno je voditi računa o simetričnoj komunikaciji s djetetom te se i u verbalnoj i u neverbalnoj komunikaciji približiti djetetu. To je posebno važno kad su sudionici istraživanja pripadnici drukčije kulture ili govornici drugog jezika nego je istraživačev – u takvim situacijama uvažavanje različitosti i poštovanje djetetovih kulturalnih obrazaca predstavlja ključan aspekt kvalitativnog istraživanja (Christensen i Prout, 2002.).

Istraživač treba biti svjestan svojeg utjecaja autoriteta odrasle osobe na djecu ili utjecaja koji proizlazi iz njegovih drugih obilježja (npr. kad je istraživač ujedno i nastavnik ili ima neku drugu za dijete relevantnu profesionalnu ulogu). Stoga je važno osigurati mehanizme i strategije koji će štititi autonomiju djeteta, kao i omogućiti djeci otvoreno iskazivanje njihova mišljenja i iznošenje osobnih iskustava, bez ikakvih utjecaja i pritisaka. To uključuje i zadržavanje neutralne pozicije istraživača, i kada djeca sudionici iznose stajališta koja nisu u skladu s istraživačevima. Pod tim je vidom ključno osigurati da svoje stajalište može iznijeti

svaki sudionik, što za odraslog istraživača, npr. moderatora u fokusnoj grupi s djecom, znači posebnu odgovornost.

2. 2. Etički izazovi povezani s pristankom na istraživanje

Pristanak na istraživanje proizlazi iz načela dobrobiti i nenanošenja štete, a u kvalitativnim istraživanjima ima neke specifičnosti. Pristanak djeteta na istraživanje uključuje: 1. punu informiranost djeteta o svim aspektima istraživanja koji su relevantni za donošenje odluke o sudjelovanju u istraživanju i koji su predstavljeni na njemu razumljiv način, 2. dobrovoljni pristanak na sudjelovanje te 3. kompetentnost djeteta za davanje pristanka, odnosno donošenje odluke. Puna informiranost djeteta prije početka istraživanja preduvjet je za uspostavu stvarne autonomije u odluci o sudjelovanju u istraživanju kao činu slobodnog izbora. Važno je naglasiti i to da je postupak pristanka na istraživanje u kvalitativnim istraživanjima nešto složeniji, što proizlazi iz same prirode kvalitativne metodologije i činjenice neposrednijeg kontakta istraživača i sudionika. Nakon što su se djeca i roditelji/skrbnici upoznali sa svim relevantnim informacijama o istraživanju te imali priliku postaviti istraživaču pitanja i dobiti objašnjenja, važno je osigurati dovoljno vremena za donošenje odluke o sudjelovanju u istraživanju. Sve informacije o istraživanju djetetu trebaju biti predstavljene tako da ih dijete razumije te primjereno dobi i sposobnostima djeteta (Shaw, Brady i Davey, 2011.). U nastavku se opisuju neki od tipičnih etičkih izazova povezanih s postupkom dobivanja pristanka na istraživanje.

Izazov 2. 2. 1. Informiranje o postupku prikupljanja podataka i načinima njihova korištenja

Smjernica 2. 2. 1. Kad se u kvalitativnom istraživanju upotrebljavaju audio- i/ili videozapisi (npr. snimanje razgovora ili događaja), nužan je dio pristanka na istraživanje i davanje suglasnosti na snimanje. Uz to je nužno djetetu dati jasno objašnjenje hoće li se i kako snimke upotrebljavati (npr. samo za izradu transkripta, kao glasovne ilustracije i sl.), na koji će se način čuvati i do kada te tko će sve imati pristup snimljenom materijalu (npr. samo istraživač, samo članovi istraživačkog tima, istraživač i njegov mentor/ica ili nadređeni, druge osobe i sl.) (Čorkalo Biruški, 2014.). Ta se preporuka odnosi i na upotrebu vizualnih podataka (npr. hoće li se zamagljivati lik djeteta na osobnoj fotografiji kako bi se zaštitio njegov identitet).

Izazov 2. 2. 2. Informiranje o mogućim rizicima u istraživanju

Smjernica 2. 2. 2. U kvalitativnim istraživanjima zbog njihovih specifičnosti posebno je važno djecu informirati o mogućim rizicima i postupcima za njihovo ublaživanje. Naime, zbog prirode istraživačkog procesa i često osjetljivosti tema o kojima se provodi kvalitativno istraživanje sudjelovanje katkad može izazvati neugodu ili uznemirenost djeteta te je na to važno unaprijed upozoriti. Osim toga, važno je osigurati postupke da se ta uznemirenost umanjiti te ponuditi informacije o pojedincima ili ustanovama kojima se djeca i roditelji mogu obratiti za podršku i pomoć (vidjeti i smjernicu 2. 1. 1).

Prilikom procjene vjerojatnih i anticipiranja mogućih rizika važno je imati na umu da su kvalitativna istraživanja usmjerena na potpunije i intenzivnije razumijevanje djetetova života. To često podrazumijeva i stjecanje uvida u razloge i okolnosti koje pridonose objašnjenju mišljenja, ponašanja, događaja i drugih osobnih iskustava djeteta. Zato je istraživački kontekst puno širi od same situacije u kojoj se istraživanje provodi, pa je moguće da djeca neplanirano iznesu neke informacije o sebi ili drugima koje nisu povezane s istraživačkim pitanjima, ali za istraživača predstavljaju etički izazov (npr. dijete neplanirano otkrije iskustvo doživljenog obiteljskog nasilja) (vidjeti i smjernicu 2. 2. 3.).

Važno je naglasiti i da istraživači nisu uvijek svjesni tema koje mogu biti uznemirujuće za djecu. I sama djeca mogu imati poteškoća s predviđanjem raspona osobnih iskustava o kojima će se raspravljati tijekom prikupljanja podataka kao i njihovih mogućih reakcija na taj oblik dubljih i/ili intenzivnijih razgovara. Nadalje, relativan nedostatak životnog iskustva kod djece može biti prepreka da ona sama prepoznaju moguće rizike povezane s njihovim sudjelovanjem u istraživanju. Tako npr. naizgled „obična“ pitanja ili situacije mogu izazvati neočekivane reakcije, dok s druge strane u povjerljivom istraživačkom kontekstu djeca mogu imati i povećanu želju ili potrebu za samootkrivanjem.

Izazov 2. 2. 3. Informiranje o zaštiti anonimnosti sudionika i povjerljivosti podataka

Smjernica 2. 2. 3. Sastavni dio pristanka na istraživanje treba biti informiranje djeteta o zaštiti njegove anonimnosti i povjerljivosti podataka. U kvalitativnom istraživanju anonimizacija, koja je čest postupak zaštite anonimnosti sudionika, ujedno znači i složenu procjenu istraživača o tome koja sve obilježja mogu pridonijeti prepoznavanju djeteta ili njemu bliskih osoba, pa često nije dovoljno samo uklanjanje osobnih podataka ili uporaba pseudonima (vidjeti i smjernice 3. 1. i 3. 2.). I neka specifična obilježja djeteta (npr. rijetka bolest, iznimno postignuće i sl.), svojstveni događaj ili kombinacija opisa mogu pridonijeti prepoznavanju djeteta. Stoga je primarna odgovornost istraživača procjena svih potencijalno identificirajućih obilježja te informiranje djeteta o tome i načinu postupanja s njima. Posebnu pozornost u tom pogledu potrebno je posvetiti vizualnim podacima (npr. crteži djece, osobne i/ili obiteljske fotografije i sl.).

Ako u istraživanju postoji mogućnost narušavanja zajamčene povjerljivosti, o tome je vrlo važno unaprijed informirati djecu i njihove roditelje/skrbnike (Williamson i sur., 2005.). To je vjerojatno u slučaju npr. otkrivanja podatka o tome da je dijete zlostavljano ili izloženo kakvu drugom riziku koji ugrožava dobrobit djeteta. U takvim slučajevima informacije o narušavanju načela povjerljivosti trebaju biti dio pristanka na istraživanje te obuhvaćati opis situacija koje mogu dovesti do narušavanja načela povjerljivosti, načine postupanja istraživača i informaciju o tome koji se podaci planiraju proslijediti i kome te kakvi su daljnji načini postupanja s prikupljenim podacima od djeteta.

Rizik narušavanja zajamčene povjerljivosti podataka može se pojaviti i u situacijama slučajnih nalaza koje upozoravaju na to da je dijete izloženo nekom riziku za koji istraživač procjenjuje da je potrebna reakcija (npr. ponavljano doživljavanje međuvršnjačkog nasilja). S obzirom na

to da je i pritom riječ o situacijama koje se nisu mogle predvidjeti na početku istraživanja, pa zato nisu ni mogle biti uklopljene u sadržaj pristanka na istraživanje, tu je posebnu situaciju, ako i kada ona nastane, potrebno raspraviti s djetetom te ga obavijestiti o tome što je istraživač obvezan dalje učiniti i koje su posljedica za dijete sudionika ili za treće osobe.

Zbog prirode kvalitativnih istraživanja, posebno kod primjene specifičnih metoda prikupljanja podataka kao što su fokusne skupine ili grupni intervjui, pitanje povjerljivosti podataka nije potpuno u rukama istraživača. S obzirom na to da je riječ o prikupljanju podataka u skupini, očuvanje povjerljivosti podataka ne ostaje samo na relaciji istraživač – dijete nego se odnosi i na sudionike međusobno. Zato je bitno da istraživač prilikom davanja informacija o prirodi razgovora posebno istakne važnost čuvanja povjerljivosti informacija koje su izrečene u grupnom razgovoru. Pritom je nužno provjeriti razumiju li djeca što povjerljivost znači te informacije o tome prilagoditi dobi djece sudionika (Williamson i sur., 2005.).

Izazov 2. 2. 4. Pristanak na istraživanje kao proces

Smjernica 2. 2. 4. Pristanak na istraživanje u kvalitativnim istraživanjima je proces, a ne jednokratni čin. To znači da će kvalitativni istraživač u nekim okolnostima trebati provjeriti je li dijete i dalje spremno nastaviti sudjelovati, npr. ako se tijekom istraživačkog procesa otvore neke osjetljive teme o kojima dijete nije spremno nastaviti govoriti, ako je dijete previše uznemireno i sl. Pritom je posebno važno naglasiti djetetu da njegovo povlačenje iz istraživanja neće za njega ili treće osobe (npr. njegovu braću i sestre, druge učenike u razredu i sl.) imati nikakve posljedice. Proces pristanka na istraživanje ujedno traži da istraživač kontinuirano opaža verbalne i neverbalne reakcije djeteta koje bi mogle upućivati na želju za nastavkom sudjelovanja ili povlačenjem iz istraživanja (Phelan i Kinsella, 2013.). Procesnost se odnosi i na mogućnost uskraćivanja odgovora djeteta na neko od pitanja koja mu se postavljaju neovisno o razlozima zbog kojih ne želi odgovoriti.

3. Etički izazovi izvještavanja o kvalitativnim istraživanjima

Izvještavanje u i o kvalitativnim istraživanjima posebno je osjetljiv i istraživački odgovoran zadatak te uključuje nekoliko u nastavku opisanih izazova.

Izazov 3. 1. Izvještavanje i zaštita anonimnosti sudionika i povjerljivosti podataka

Smjernica 3. 1. U kvalitativnim istraživanjima nije dovoljno samo anonimizirati podatke (ukloniti ime i druge osobne podatke) nego prilikom izvještavanja brižljivo voditi računa i o drugim podacima koji mogu biti identificirajući za dijete (i/ili osobe s kojima je ono povezano, odnosno za tzv. treću stranu u istraživanju) (vidjeti i smjernicu 2. 2. 3). Npr. ako je intervju vođen s djetetom koje ima desetero braće i sestara, pri čemu je navedeno i mjesto provedbe istraživanja, budući da je tako mnogobrojna obitelj rijetkost, iznošenje točnog podatka o broju braće i sestara može biti identificirajuće. Stoga u navedenom primjeru kao i u drugim sličnima

treba voditi računa da se podatak koji je istraživački relevantan ne prešuti, ali i da ne bude identificirajući (u navedenom primjeru može se, recimo, reći da dijete ima mnogo braće ili sestara ili da je jedno od više djece u obitelji i sl.). Međutim, u slučajevima prikaza jedinstvenih, iznimnih, rijetkih ili dramatičnih slučajeva, nekih etnografskih istraživanja, pa i studija slučaja odgovorni istraživač *treba* odlučiti ne objaviti ili prešutjeti podatak (nauštrb bogatstva opisa i prikaza slučaja što je temeljna značajka kvalitativnog pristupa) kako bi zaštitio privatnost sudionika i povjerljivost podataka. Kad je riječ o djeci sudionicima, odluka *mora* biti takva. Osjetljivost tog aspekta kvalitativnog istraživanja nalaže da se djetetu u fazi pristanka na istraživanje (i osobama koje se skrbe o njegovoj dobrobiti, a odgovorne su za potpisivanje pristanka na istraživanje) temeljito, u skladu s dobi, objasni što znači povjerljivost podataka te kako će se njegovi ili njezini podaci upotrebljavati (Kaiser, 2009.), kao i to da će istraživač provjeriti sa sudionikom uporabu izjava ili drugog istraživačkog materijala koji može biti identificirajući (vidi i smjernice 2. 2. 3. i 2. 2. 4.).

Izazov 3. 2. Izvještavanje i briga o reputaciji pojedinaca i zajednica

Smjernica 3. 2. Izvještavanje o rezultatima kvalitativnog istraživanja s djecom podrazumijeva još jednu odgovornost istraživača: u takvu istraživanju *nikad* nije riječ samo o istraživačkom izvještaju; istraživač tu postaje i *glas djece* čija je posebna odgovornost prenijeti vjerno njihova iskustva, značenja koja im pridaju i načine na koje ta iskustva sudjeluju u oblikovanju njihove stvarnosti. Stoga je posebno važno voditi računa o autentičnom predstavljanju svijeta djetinjstva i mladenaštva, koje nije samo posebno doba nego i specifična kultura, pa izvještavanje nije samo puko izvještavanje odrasloga o mlađim ispitanicima (Kirk, 2007.). Izvještavanje i istraživačeva uloga pritom je osobito odgovorna i važna u istraživanjima s posebno ranjivim skupinama (npr. zlostavljanima i/ili zanemarenima, siromašnima, pripadnicima različitih manjinskih i/ili marginaliziranih grupa, djeci s tjelesnim i različitim razvojnim teškoćama i sl.). Osim toga, u izvještavanju o kvalitativnim istraživanjima posebno je važno voditi računa o slici (reputaciji) zajednica i skupina s kojima je istraživanje provedeno i o kojima se izvještava, osobito kad su sudionici istraživanja članovi posebno osjetljivih skupina ili zajednica. Naime, u izvještavanju o kvalitativnim istraživanjima, osobito pri uporabi izvornih podataka (citata), važno je voditi računa o zaštiti reputacije ne samo neposrednih nego i posrednih sudionika (trećih osoba, npr. članova obitelji ili cijele zajednice) pa to katkada može značiti prešućivanje imena zajednice u kojoj se istraživanje provodilo (npr. imena mjesta, škole ili sl.) kako bi se zaštitila anonimnost sudionika i onemogućila prepoznatljivost zajednice kad je to relevantno. Stoga se istraživač prilikom izvještavanja o rezultatima kvalitativnog istraživanja uvijek treba zapitati jesu li identitet njegovih sudionika i povjerljivost podataka koje su dali zaštićeni i kakve će implikacije objavljivanje i interpretacija rezultata imati za sudionike s kojima je istraživanje provedeno, ali i za njihove zajednice. Zato kod istraživanja s djecom provjera interpretacije rezultata može biti posebno važna: najprije zato da bismo s djecom koja su sudjelovala provjerili predstavlja li istraživačev opis rezultata vjernu sliku svijeta koju su djeca željela prikazati, ali i da bismo provjerili jesmo li na primjeren način zaštitili identitet sudionika i očuvali povjerljivost koja im je obećana. No sudionici katkad žele upravo suprotno – ne biti anonimni, već u istraživačkim izvještajima biti spomenuti imenom i prezimenom (DuBois, Strait i Walsh, 2018.). Kada su sudionici djeca, svaki takav zahtjev treba

pažljivo razmotriti s djetetom i roditeljem/skrbnikom te detaljno analizirati implikacije otkrivanja identiteta.

Izazov 3. 3. Dijeljenje primarnih podataka kvalitativnih istraživanja i otvorena znanost

Smjernica 3. 3. Važnost očuvanja anonimnosti i povjerljivosti u svakoj fazi istraživanja, a posebno prilikom izvještavanja o rezultatima može biti u sukobu sa suvremenim pristupom otvorene znanosti (APA, 2015; DuBois i sur., 2018.) i zagovaranjem transparentnosti u istraživanju, odnosno s mogućnošću provjere izvornih podataka istraživanja, njihovom analizom i interpretacijom. Stoga kod odlučivanja o dijeljenju (ponajprije) primarnih podataka (audio- i/ili videosnimki, transkripata, slikovnih materijala i sl.) treba voditi računa o tome da se identitet sudionika zaštiti (npr. može biti sasvim opravdano onemogućiti pristup visokoidentificirajućim izjavama tako da ih se izbriše, zacrni u transkriptu, označi kao nepristupačne na neki drugi način ili cijeli transkript jednostavno ukloni iz seta dostupnih podataka) i očuva povjerljivost dijeljenih podataka. Kad to nije moguće učiniti (npr. studija slučaja, mali broj intervjuja u vrlo prepoznatljivoj zajednici i sl.), u redu je i znanstveno je prihvatljiva praksa odbiti dijeljenje kvalitativnih podataka (DuBois i sur., 2018.). No, pri odluci o tome dijeliti primarne podatke ili ne ključnu ulogu trebaju imati sudionici koji za takav postupak trebaju dati svoj pristanak, jer podaci koje daju npr. u intervjuu ili fokusnoj grupi prestaju biti podaci koje dijele samo s istraživačem koji podatke zaista i prikuplja te postaju dio korpusa nekog od javnih repozitorija kvalitativnih podataka koji istraživač odabere. Kada su sudionici djeca, to pitanje postaje još složenije, jer pristanak treba tražiti ne samo od neposrednih sudionika nego i njihovih roditelja/skrbnika.

Literatura

- Aluwihare-Samaranayake, D. (2012). Ethics in qualitative research: A view of the participants' and researchers' world from a critical standpoint. *International Journal of Qualitative Methods*, 11(2), 64-81. <https://doi.org/10.1177/160940691201100208>
- American Psychological Association. (2015). Data sharing: Principles and considerations for policy development. Washington DC. Dostupno na: <https://www.apa.org/science/leadership/bsa/data-sharing-report.pdf>
- Christensen, P. i Prout, A. (2002). Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood*, 9(4), 477-497. <https://doi.org/10.1177/0907568202009004007>
- Čorkalo Biruški, D. (2014). Etički izazovi kvalitativnih istraživanja u zajednici: od planiranja do istraživačkog izvještaja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 393-423. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.7>
- DuBois, J. M., Strait, M. i Walsh, H. (2018). Is it time to share qualitative research data? *Qualitative Psychology*, 5(3), 380-393. <https://doi.org/10.1037/qup0000076>
- Gibson, J. E. (2012). Interviews and focus groups with children: Methods that match children's developing competencies. *Journal of Family Theory and Review*, 4, 148-159. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1756-2589.2012.00119.x>

- Kaiser, K. (2009). Protecting respondent confidentiality in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 19(11), 1632–1641. <https://doi.org/10.1177/1049732309350879>
- Kirk, S. (2007). Methodological and ethical issues in conducting qualitative research with children and young people: A literature review. *International Journal of Nursing Studies*, 44(7), 1250-1260. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2006.08.015>
- Kutrovatz, K. (2017). Conducting qualitative interviews with children – Methodological and ethical challenges. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 8(2), 65-88. <http://dx.doi.org/10.14267/cjssp.2017.02.04>
- Merriam, S. B. i Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Phelan, S. K. i Kinsella, E. A. (2013). Picture this... safety, dignity, and voice – Ethical research with children: Practical considerations for the reflexive researcher. *Qualitative Inquiry*, 19(2), 81-90. <https://doi.org/10.1177/1077800412462987>
- Rimac, I. i Ogresta, J. (2012). Etički standardi primjene fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 479-514.
- Shaw, C., Brady, L. M. i Davey, C. (2011). *Guidelines for Research with Children and Young People*. London: National Children's Bureau Research Centre.
- Williamson, E., Goodenough, T., Kent, J. i Ashcroft, R. (2005). Conducting research with children: The limits of confidentiality and child protection protocols. *Children & Society*, 19(5), 397-409. <https://doi.org/10.1002/chi.852>
- Woodgate, R. L., Tennent, P. i Zurba, M. (2017). Navigating ethical challenges in qualitative research with children and youth through sustaining mindful presence. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–11. <https://doi.org/10.1177/1609406917696743>